

BESZÁMOLÓ

BESZÁMOLÓ URÁL-VIDÉKI TANULMÁNYUTAIMRÓL

TÓTH TIBOR

A moszkvai állami *Lomonoszov Egyetem Embertani Tanszékén és Kutató-intézetében* eltöltött aspiráns éveim idején két expedícióban illetve tanulmányúton vettem részt a Káma és a Bjelája vidékein. Mindkét utazást anyagilag az egyetem Dékáni Hivatala biztosította, melyért a nevezett intézménynek ez alkalommal is hálás köszönetemet fejezem ki.

I.

UDMURT Autonóm Köztársaság

Első tanulmányútamon három régészeti feltárásban vettem részt az udmurt komplex-expedíció tagjaként, melynek szervezője és vezetője V. F. GENING régész, a tört. tud. kandidátusa, a *Kazáni Akadémiai Filiále* munkatársa volt. Az expedíció komplex jellege abból adódott, hogy egyrészt kazáni régészek (V. F. GENING és egy egyetemi hallgató), másrészt moszkvai anthropológusok (M. Sz. AKIMOVA docens és öt egyetemi hallgató) részvételével működött.

Az expedíció gyülekező helye Udmurtia fővárosa — *Izsevszk*, ahová az embertani részleg tagjaként 1956 június 15-én érkeztem meg *Moszkvából*. Másnap *Kazánból* megérkeztek a régészek is. Szervezési okok miatt az expedíció tagjai néhány napot *Izsevszkben* töltöttek. Ezt az időt felhasználtam arra, hogy az *Udmurt Akadémiai Filiále* munkájával ismerkedjem. Harmincezer kötetes könyvtárában szakmai kiadványokat is tanulmányoztam, valamint Udmurtia helyneveit, melynek kapcsán megragadta figyelmemet *Izsevszktől* ÉNy-ra levő négy helység: *Kocsis, Pali, Mucsi* (Sztaro-zjaticüi járás) és *Magyarovó* (szeltüi járás) neve.

Az expedíció a közvetlen előkészületek után 1956. június 19-én indult *Izsevszkből* és *Szarapulon* keresztül ugyanazon a napon megérkezett első munkahelyére, a *Mazunyinó* melletti síkságra. Az ásatást V. F. GENING e területen még 1954-ben kezdte s az előző év nyarán is folytatta. 1956-ban a négynapos ásatás 17 újabb sírt eredményezett s ezzel a három év alatt feltárt sírok száma 69-re emelkedett. A régészeti leletanyag viszonylag gazdag, azonban a csontvázak megtartási állapota igen rossz s így M. Sz. AKIMOVA docens csak két koponyát és csontvázat választhatott ki.

A mazunyinói ásatás befejezése után az expedíció két részre oszlott: a régészeti csoport Dél-Udmurtiában egy gorodistye feltárását végezte, az embertani csoport pedig egy *Izsevszktől* délre levő kis faluba, *Boltacsevóba* utazott, ahol AKIMOVA docens vezetésével három nap alatt 17 sírt tártunk fel (5 férfi, 11 női, 1 gyermek) egy XVIII. századi temetőből. Az itteni sírokkal

kapcsolatban megemlítem, hogy keleti tájolásúak, mélységük 50—85 cm. között változik, a csontvázak pedig háti fekvésűek. Megtartási állapotuk rossz, miáltal az ásatást *Boltacsevóban* a tervidőnél hamarabb fejeztük be.

1956 július 1-én megérkeztünk a Káma-parti kikötővárosba, *Szarapulba*. Innen a Kámán folytattuk útunkat a dél-udmurtiai *Csegandába*, ahová 110 km-es hajóúton másnap érkeztünk meg.

Az expedíció két csoportja a *Csegandától* DNy-ra 7 km-re levő *Jamasa* patak partján találkozott, ahol V. F. GENING 1954 óta rendszeres ásatásokat végzett a pjánobori kultúra területén. 1956 júl. 3—7 között az expedíció tagjai a fogadott munkásokkal és a *Kazánból* érkezett történész-nyelvész szakos egyetemi hallgatókkal (összesen 25-en) 900 m²-nyi földet ástak fel 100 (3 × 3 m.) blokk feltárása által.

Megjegyzendő, hogy a nálunk is régebben ismert *Nürgünda* mellett *Cseganda* a pjánobori kultúra (i.e. II. sz.—i. u. II.—III. sz.) másik fontos dél-udmurtiai lelőhelye.

A nagyobb számú munkaerőt V. F. GENING három csoportra osztotta, melyből a 3. csoport munkáját jelen sorok írója irányította (12 blokk, 7 sír).

Az egész munkálat folyamán értékes régészeti leletek kerültek felszínre: vas-, réz-, ezüstanyagok (övcsat, melldísz, halántékfüggő, üvegyöngy, egy esetben pedig pasztagyöngy, mely GENING szerint egyiptomi eredetű). Az anthropológiai anyag általában gyenge s így 25 sír közül AKIMOVA csak tíznek az anyagát gyűjthette be részletes vizsgálat céljára. Az expedíció néhány napig még folytatta munkáját, magam azonban *Budapesten* végzendő disszertációs gyűjtőmunkám miatt 1956 júl. 8-án elhagytam *Csegandát* s egynapos izsevszki tartózkodás után visszatértem *Moszkvába*.

Háromhetes tanulmányútam célja a feltárási munka részleteivel való ismerkedés volt. Paleoanthropológiai szempontból különböző korú anyagok kerültek elő, melyek a Káma-vidék etnogenetikai problémáival kapcsolatban egyaránt fontosak. Az expedíció vezetőjével, V. F. GENINGgel folytatott beszélgetések az egész Közép-Kámavidék archeológiájának sok ismeretlen részével gazdagították ismereteimet. Mégis a *Mazunyinóban*, *Boltacsevóban* és *Csegandában* végzett munkálatok közül az első lelőhely anyaga érdemel különös figyelmet. GENING a beszélgetés folyamán elmondotta, hogy 1954 óta végzett rendszeres ásatást *Mazunyinóban*, s 69 sírből a pjánobori kultúrától teljesen eltérő leletanyagot tárt fel. Sajnos az embertani anyagot csak négy koponya és csontváz képviseli. GENING intenzíven foglalkozott a mazunyinói leletanyag összehasonlító vizsgálatával s ennek kapcsán megállapította, hogy míg a pjánobori kultúra Dél-Udmurtiában helyi jellegű, addig a mazunyinói anyag idegen azon a vidéken s kultúrája eltér a pjánoboritól, viszont erős hasonlatot mutat az észak-baskíriai *Bahmuta* kultúrájával, melynek első leleteit a 20-as évek közepén tárta fel a névadó helyen A. V. SMIDT.

Ismeretes, hogy a Bjelája torkolat-vidékén az ananyinói kultúrát a pjánobori kultúra követi, ezt pedig kronológiailag GENING szerint a mazunyinói váltja fel (III.—VI. sz.), melynek etnikuma ugor vagy ugor hatás alatt élő népcsoport volt. Emellett figyelmet érdemel egyrészt az, hogy a mazunyinói kultúra datálása egyezik a bahmutai korbeosztásával, másrészt, hogy A. V. SMIDT szerint a bahmutai kultúrát a magyarok elődei hagyták hátra. 1956. június végén *Mazunyinóban* a 67. sír női csontváza mellett GENING szív alakú rézlemezzel díszített bőrvet talált (4—5 cm széles, 43 cm hosszú övrész őrződött meg), mely „igen közeli” az egyik magyarországi lelethez.

Bár a tanulmányút fő célja gyakorlati történeti embertani tapasztalatok szerzése volt, az út idején megismerkedtem a szarapuli *Tájkutató Múzeum* munkájával és állandó kiállításával. *Izsevszkben* pedig alkalmam volt többszöri beszélgetésre az udmurt történészekkel és nyelvészekkel (G. N. TREFILOV, V. I. ALATÜRJEV, A. Sz. BJELOV, A. F. TREFILOV), akiktől értékes összehasonlító nyelvészeti ismereteket és Udmurtia népcsoportjaira vonatkozó történeti, néprajzi, nyelvészeti tájékoztatást szereztem.

II.

BASKIR Autonóm Köztársaság

Második, egyéni tanulmányútamon élővizsgálatokat végeztem Baskíriában, melynek fővárosába, *Ufába* 1957. július 16-án érkeztem meg *Moszkvából*. *Ufában* egy hétig tartózkodtam s július 25-én GARUN VALJEVICS JUSZUPOV nyelvész-kandidátus és ERDÉLYI ISTVÁN aspiráns kíséretében megérkeztem a fővárostól ÉNy-ra fekvő *Kusnyárenkovóba*. Következő naptól kezdve a csekmagusi járás misárjait vizsgáltam. Az egy hét alatt gyűjtött anthropometriai adatok 136 (61 férfi és 75 női) egyéntől származnak a következő hat helységből: *Sztarij Kalmas*, *Novokinderkulovó*, *Csekmagus*, *Novokutovó*, *Tuzlukusevó*, *Bajtallü*. Utunkat egy másik járási központ, *Djurtjuli* felé folytattuk, miközben *Atasevó* falu előtt eltörtött autónk tartórugója s így visszatértünk *Ufába*. Röviddel ezután az *Ufától* DK-re levő kis faluba, *Bis-aul-Ungarovóba* utaztam s két nap alatt 31 (16 férfi és 15 női) egyént vizsgáltam, akik a nevezett helységben, valamint a környező településeken (*Ibrahimovó*, *Mukszinó* és *Nyikolájevka*) laktak.

Bis-aul-Ungarovó az útiterv II-ik fejezetét képezte s a vizsgálatokat itt összehasonlító anyag nyérése céljából folytattam. Főleg pedig azért, mert R. G. KUZEJEV kandidátus, az ufai akadémiai fiiliale munkatársa az ungarovói legenda kapcsán felhívta figyelmemet erre a településre.

A következő napokban *Ufában* folytattam előkészületeimet a tanulmányút III-ik fejezetéhez. Ez alkalommal főleg a Bjelájától északra fekvő területen, valamint torkolatvidékén folytattam a vizsgálatokat a keleti márik és a Jenő nemzetségi utódok anthropometriai adatainak gyűjtése érdekében.

1957 augusztus 9-én indultam *Ufából* s munkámat sorrendben a következő járásokban végeztem:

I. *Miskinói járás* (164 egyén *Miskinó*, *Sztaro- és Novoakbulatovó*, *Irszajevó*, *Kamejevó*, *Bolsoj-Szuhojaz* és *Csurájevó* helységekéből),

II. *Kaltaszüi járás* (73 egyén *Sztarij-Kaltaszü*, *Kalmas*, *Bolsoj-Keltyej* és *Cserlak* helységekéből. Ez utóbbi már a *djurtjuli-i* járásban van.),

III. *Krasznohámai járás*, ahol a terület déli részén, a Bjelája torkolatvidékén, a múlt század elején még létező Jenő nemzetség máig fennmaradt helységeibe — *Szauszba* és *Janejbe* utaztam. Mivel a Jenő nemzetség területe a Bjelájától délre fekvő vidékre is kiterjedt, vezetőm javaslatára átmentünk a Tatór Autonóm Köztársaság aktanüsi járásába, ahol *Buaszkulovó* és *Mári-Jamal* falvakban végeztem anthropometriai vizsgálatokat. A Jenő nemzetség négy falujában 28 egyéntől gyűjtöttem adatokat.

A Tatór Köztársaságból a Bjeláján átkelve, *Janejbe* tértem vissza, majd folytattam utamat *Ufába*. Rövid ottartózkodás után *Moszkvába* utaztam, ahová 1957 augusztus 30-án érkeztem meg.

Hathetes utazásom idején megismerkedtem a Bjelája-vidék népeinek

ethnikai anthropológiájával, főleg a folyó alsó szakasza mentén. Huszonkét helységben 432 egyéntől gyűjtöttem anthropometriai adatokat.

Ismeretes, hogy az utóbbi időben egyes szovjet és magyar kutatók (mint B. A. VASZILJEV illetve PERÉNYI JÓZSEF) mind több figyelmet szentelnek a misár kérdés tanulmányozásának. Embertani szempontból pedig különösen fontos a Baskíriában élő misárok vizsgálata. Erre még tanulmányútam megkezdése előtt több szovjet kutató felhívta a figyelmemet. (G. F. DEBEC, M. Sz. AKIMOVA és mások). Később a munkálatok folyamán erről személyesen győződhettem meg. Előzetes becsléseim szerint a baskíriai misárok száma 2000—3000-re tehető. Közülük mindössze kb. száz egyént vizsgáltam, azonban a kérdés fontossága miatt szükséges az összes baskíriai misárok teljes anthropológiai felmérése. Hozzá kell tennem, hogy a keleti márik vizsgálata nem kevésbé fontos, mivel a misárok mellett ez a népcsoport él még mindig elég erős izoláltságban. Ugyanakkor a *Cserlakon* végzett vizsgálatok előzetes értékelése is arra a következtetésre vezetett, hogy a Bjelája alsó szakasza a keleti márik és tatárok közötti keveredés zónája.

Második utazásom nemcsak anthropológiai, hanem más vonatkozásban is igen tanulságos volt. *Ufában* a *Tájkutató Múzeumban* tanulmányoztam az állandó kiállítás anyagát, különösen az ananyinói és pjánobori kultúrák leleteit. A vidéki terepmunka idején több lakossal folytattam beszélgetést a misárok, keleti márik, tömenek és tyeptyárok eredetére vonatkozólag. *Novokutovóban* egy nyugdíjas baskír tanítónál (NURISZLÁM BADRUDDINOV SIRJAZDANOVICS) sikerült megismerkedni egy sezserevel. *Ufában* VENJÁMIN DAVIDOVICS TAJCS, a filiál munkatársa rendelkezésemre bocsátotta a Jenej baskír törzs nemzetségeinek szálláshelyeire vonatkozó összes adatokat és egy térképmásolatot. A filiálban különböző tanulmányokat folytattam. Foglalkoztam Sz. I. RUDENKÓ munkáival, XIX. sz-i statisztikai kiadványokkal. Megtaláltam egy kéziratot embertani dolgozatot a *Tájkutató Múzeumban*, melyről különböző egybevetések révén sikerült megállapítani, hogy szerzője („Ivanova”) A. V. SMIDT 1928-as baskír komplex expedíciójának tagjaként a *Birszk* környéki keleti márikat vizsgálta. A kéziratot *Moszkvában* a *Néprajzi Intézet Embertani Szektorának* iratgyűjteménye részére átadtam. *Ufában* kutatásokat végeztem SOMMIER orenburgi (ma *Cskalov*) és baskíriai tartózkodására vonatkozólag. A filiálban több esetben beszélgettem a baskír kutatókkal (R. G. KUZEJEV, P. F. ISCSERIKOV, G. V. JUSZUPOV és mások). Szó volt pl. az Ethil folyónév problémájáról. Megismerkedtem egyes tanulmányaikkal (G. V. JUSZUPOV : A baskírok etnogenezisééről ; DZSALÜL KIEKBAJEV : A baskír toponimika kérdései.), *Kusnyárenkovóban* pedig a Bjelája alsó szakaszának új régészeti leleteivel. Még az anthropológiai vizsgálatok megkezdése előtt a filiál munkatársaival az *Ufától* ÉK-re levő *Turbaszliba* utaztunk, ahol megtekintettük egy alán temető feltárását.

Végül megemlítem, hogy utazásom folyamán az összes járásek vezető személyiségeitől messzemenő támogatást kaptam s ennek döntő szerepe volt abban, hogy értékes ismeretekkel gyarapodva fejezhettem be baskíriai tanulmányútamot.

Ami udmurtiai és baskíriai utazásaim egyéb vonatkozásait illeti, megjegyzem, hogy mindenütt vendégszeretettel fogadtak és több helyen kellemes meggyőződés volt számomra a népünk iránti barátság vagy épp' a rokonságtudat megnyilvánulása.

(Előadva az Embertani Szakosztály 1959. február 25-én tartott ülésén.)